

دانشگاه باقر العلوم
(عمر دینی - عمر فلسفی)

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»

دانشکده: فلسفه و اخلاق

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: فلسفه‌ی دین

عنوان:

بررسی انتقادی آراء معرفت‌شناختی کواین

بر اساس نظر علامه طباطبایی

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید محمود موسوی

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محسن قمی

نگارش:

احمد ابراهیمی

1393

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم

سئل أبو عبد الله عليه السلام هل ولد القائم عليه السلام فقال لا و لو أدركته لخدمته

أيام حياتي (الغيبة للنعماني ص: 245)

تقدیم به محضر مقدس امام زمان روحی و ارواح العالمین لتراب مقدمه الفداء

تقدیر و تشکر

« من لم يشكر المنعم من المخلوقين لم يشكر الله عز و جل »

(امام رضا علیه السلام - عیون أخبار الرضا (علیه السلام) ج: 2 ص: 2)

از این رو نخست آفریدگار بی همتا را می ستاییم و بر بخشنندگی و مهربانی اش سر کرنش فرود آورده، پیشانی پرستش بر آستانش می ساییم. سپس تلاش و کوشش بزرگان و فرزانهانی را ارج می نهیم که این نوشتار بدون یاری آنان سامان نمی یافت به ویژه استاد راهنمای محترم حجت الاسلام و المسلمین آقای دکتر موسوی (زیدعه)، استاد مشاور محترم حجه الاسلام و المسلمین آقای دکتر قمی (زیدعه) و دوستانی که در انجام این پژوهش از هیچ گونه یاری و کمک دریغ نورزیدند. بهروزی و سرافرازی همه آنان را از درگاه ایزد یکتا خواستاریم.

چکیده

در این تحقیق مبانی معرفت‌شناختی کوااین و علامه طباطبایی تبیین و دیدگاه‌های کوااین بر اساس نظر علامه طباطبایی مورد نقد و بررسی قرار گرفته است، روش این پژوهش عقلی و تحلیلی است، کوااین مانند تارسکی صدق را درون‌باش می‌داند، اما در مورد توجیه باور مبنا-انسجام‌گرا است، از آنجایی که دیدگاه معرفت‌شناسی کوااین تجربی و عاجز از اثبات باورهای دینی است وی به نوعی وثاقت‌گرایی در باورهای دینی متمسک می‌شود کثرت‌گرایی دینی و عدم ارتباط بین علم و دین از پیامدهای الاهیاتی معرفت‌شناسی اوست، ویژگی‌های اصلی معرفت‌شناسی او عبارتند از: تجربه‌گرایی، فیزیکالیسم، وحدت‌انگاری روشی، کل‌گرایی، طبیعت‌گرایی، عدم تعین (نظریه، مرجع، ترجمه)، اصالت عمل، رفتارگرایی؛ طبق نظر علامه طباطبایی نکات مثبتی به صورت اجمال در معرفت‌شناختی کوااین وجود دارد که عبارتست از: امکان معرفت، خطاناپذیری گزارش‌های درون‌نگرانه، مبدء بودن حس برای معرفت، پذیرش بدیهیات و مبناگرایی، نکات منفی و نقدهایی هم در این دیدگاه طبق نظر علامه وجود دارد، از دیدگاه ایشان صدق مطابقت با واقع است و این با درون‌باش بودن صدق سازگار نیست، همچنین دیدگاه وی در توجیه باور مبناگرایی است آن هم بر پایه بدیهیات عقلی و تمام علوم حصولی اعم از بدیهی و نظری به علم حضوری بر می‌گردد، طبق این مبنا آمیختن مبناگرایی و انسجام‌گرایی درست نیست و کل‌گرایی کوااین نیز مورد نقد قرار می‌گیرد، اساسی‌ترین نقد علامه به تجربه‌گرایی مانند کوااین این است که با عدم پذیرش معرفت‌های یقینی ماوراء تجربه هیچ علمی حتی علوم تجربی شکل نمی‌گیرد و بنیاد علم به این وسیله فرو می‌ریزد و شک‌گرایی و سوفسطایی‌گری زنده می‌شود. در نهایت سه مساله جهت پژوهش در این زمینه ارائه شده است که عبارتند از: تبیین و نقد دیدگاه مبنا-انسجام‌گرایی کوااین، نقد و بررسی پیامدهای الاهیاتی مبنا-انسجام‌گرایی کوااین، بررسی ارزش معرفت‌شناختی کتاب مقدس با توجه به دیدگاه‌های معرفت‌شناختی کوااین.

کلمات کلیدی: معرفت‌شناسی طبیعی شده، معرفت‌شناسی رئالیسم، کوااین، علامه طباطبایی، مبنا-

انسجام‌گرایی.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه: کلیات و مفاهیم	1
1. کلیات	2
1-1. طرح مساله	2
1-2. پرسش های تحقیق	2
1-2-1. پرسش اصلی	2
1-2-2. پرسش های فرعی	2
1-3. پیشینه مساله	3
1-4. ضرورت تحقیق	4
1-5. فرضیه تحقیق	5
1-6. هدف تحقیق	5
1-7. روش تحقیق	5
1-8. ساختار تحقیق	6
1-9. تاریخچه ی معرفت شناسی در فلسفه ی غرب	6
1-9-1. معرفت شناسی باستانی	6
1-9-1-1. سوفسطائیان	6
1-9-1-2. سقراط	7
1-9-1-3. افلاطون	7
1-9-1-4. ارسطو	7
1-9-1-5. فلوطین	7

- 1- 9- 2. معرفت شناسی قرون وسطی 8
- 1- 9- 2- 1. آگوستین 8
- 1- 9- 2- 2. راجر بیکن 8
- 1- 9- 2- 3. توماس آکویناس 8
- 1- 9- 3. معرفت شناسی جدید 9
- 1- 9- 3- 1. فرانسیس بیکن 9
- 1- 9- 3- 2. دکارت 9
- 1- 9- 3- 3. جان لاک 9
- 1- 9- 3- 4. جرج بارکلی 10
- 1- 9- 3- 5. دیوید هیوم 10
- 1- 9- 3- 6. کانت 10
- 1- 9- 3- 7. هگل 11
- 1- 9- 3- 8. ویتگنشتاین 11
- 1- 9- 3- 9. راسل 11
- 1- 9- 3- 10. کارنپ 11
- 1- 10. پیش فرض های تحقیق 11
2. مفاهیم 12
- 2- 1. معرفت شناسی 12
- 2- 2. معرفت 12
- 2- 3. کوااین 13
- 2- 3- 1. آثار کوااین 14
- 2- 4. علامه طباطبایی (ره) 14

فصل اول: آراء معرفت شناختی کوااین

1. زمینه های معرفت شناسی کوااین

1- 1. سنت تجربه گرایی

1- 2. سنت منطق ریاضی جدید

1- 3. سنت فلسفه ی تحلیلی

1- 4. سنت پراگماتیستی

2 دیدگاه‌های معرفت‌شناختی کواین **Error! Bookmark not defined.**

2-1. چستی معرفت **Error! Bookmark not defined.**

2-1-1. عناصر تعریف معرفت. **Error! Bookmark not defined.**

2-1-1-1. باور. **Error! Bookmark not defined.**

2-1-1-2. صدق. **Error! Bookmark not defined.**

2-1-1-2-1. دیدگاه‌ها در ماهیت صدق **Error!**

Bookmark not defined.

2-1-1-2-2. دیدگاه کواین در ماهیت صدق **Error!**

Bookmark not defined.

2-1-1-2-3. دسترسی به حقیقت . **Error! Bookmark**

not defined.

2-1-1-3. توجیه. **Error! Bookmark not defined.**

2-1-1-3-1. دیدگاه‌ها در توجیه باور **Error!**

Bookmark not defined.

2-1-1-3-2. دیدگاه کواین در توجیه باور **Error!**

Bookmark not defined.

2-1-1-4. چستی علم. **Error! Bookmark not defined.**

2-2. پنج نقطه‌ی عطف تجربه‌گرایی. **Error! Bookmark not defined.**

2-2-1. نقطه اول: عطف توجه از تصورات به کلمات. **Bookmark not defined.**

2-2-2. نقطه دوم: عطف توجه از کلمات به جملات. **Bookmark not defined.**

2-2-3. نقطه سوم: عطف توجه از جملات به نظام‌هایی از جملات

(کل‌گرایی) **Error! Bookmark not defined.**

2-2-4. نقطه چهارم: عطف توجه از تمایز تحلیلی/ترکیبی به

وحدت‌انگاری روشی **Error! Bookmark not defined.**

2-2-4-1. نقد و بررسی گزاره‌های تحلیلی. **Error! Bookmark not defined.**

2-2-4-2. یکسان بودن دو حکم جزمی تجربه‌گرا. **Bookmark not defined.**

2-2-5. نقطه پنجم: عطف توجه از نظارت بیرونی از تجربه علمی به

روان‌شناسی تجربی (طبیعت‌گرایی). **Error! Bookmark not defined.**

2-3. چگونگی معرفت انسان نسبت به جهان. **Error! Bookmark not defined.**

2-3-1. گزاره‌های مشاهده‌ای. **Error! Bookmark not defined.**

- Error! Bookmark not defined.** 1-3-2. فرآیند شکل گیری باورها.
- Error! Bookmark not defined.** 2-3-1. خطاناپذیری جملات مشاهده ای.
- Error! Bookmark not defined.** 3-3-1. گزارش های دروننگرانه.
- Error! Bookmark not defined.** 2-3-2. بدیهیات
- Error! Bookmark not defined.** 1-2-3-2. تعریف بدیهی
- Error! Bookmark not defined.** 2-2-3-2. انواع بدیهیات.
- Error! Bookmark not defined.** 3-2-3-2. بدیهی نماها.
- Error! Bookmark not defined.** 3-3-2. شهادت زبانی ...
- Error! Bookmark not defined.** 4-3-2. شیوه های استنتاج.
- Error! Bookmark not defined.** 1-4-3-2. ارزیابی روش های استنتاج.
- Error! Bookmark not defined.** 5-3-2. فرضیه
- Error! Bookmark not defined.** 4-2. زبان و معرفت
- Error! Bookmark not defined.** 1-4-2. کاربردهای زبان
- Error! Bookmark not defined.** 2-4-2. نظریه سمانتیک
- Error! Bookmark not defined.** 1-2-4-2. نظریه ارجاع
- Error! Bookmark not defined.** 2-2-4-2. نظریه معنا
- Error! Bookmark not defined.** 3. ویژگی های معرفت شناسی کواین
- Error! Bookmark not defined.** 1-3-1. تجربه گرایی
- Error! Bookmark not defined.** 2-3-2. فیزیکیالیسم
- Error! Bookmark not defined.** 3-3-3. وحدت انگاری روشی
- Error! Bookmark not defined.** 4-3-4. کل گرایی
- Error! Bookmark not defined.** 5-3-5. طبیعت گرایی (ناتورالیسم)
- Error! Bookmark not defined.** 6-3-6. عدم تعیین
- Error! Bookmark not defined.** 1-6-3. تعیین ناقص نظریه علمی
- Error! Bookmark not defined.** 2-6-3. درک ناپذیری مرجع
- Error! Bookmark not defined.** 3-6-3. عدم تعیین ترجمه
- Error! Bookmark not defined.** 7-3-7. اصالت عمل (پراگماتیسم)

3-8. رفتارگرایی **Error! Bookmark not defined.**

4. پیامدهای الاهیاتی آراء معرفت‌شناختی کوااین **Error! Bookmark not defined.**

4-1. ارزش معرفتی باورهای دینی **Error! Bookmark not defined.**

4-2. اثبات وجود خدا **Error! Bookmark not defined.**

4-3. پلورالیسم دینی **Error! Bookmark not defined.**

4-4. سخن گفتن از خدا **Error! Bookmark not defined.**

4-5. رابطه علم و دین **Error! Bookmark not defined.**

4-6. اثبات معاد **Error! Bookmark not defined.**

5. جمع‌بندی فصل اول **Error! Bookmark not defined.**

فصل دوم: مبانی معرفت‌شناختی علامه طباطبایی. **Error! Bookmark not defined.**

1. مبانی معرفت‌شناختی علامه طباطبایی **Error! Bookmark not defined.**

1-1. چیستی معرفت **Error! Bookmark not defined.**

1-1-1. تعریف معرفت **Error! Bookmark not defined.**

1-1-1-1. عناصر تعریف معرفت **Error! Bookmark not defined.**

1-1-1-1-1. حضور **Error! Bookmark not defined.**

defined.

1-1-1-1-2. مجرد معلوم **Error! Bookmark not defined.**

defined.

1-1-1-1-3. مجرد عالم **Error! Bookmark not defined.**

defined.

1-2. حقیقت یا صدق **Error! Bookmark not defined.**

1-2-1. مرکز صواب و خطا **Error! Bookmark not defined.**

1-2-2. نفس الامر **Error! Bookmark not defined.**

1-3. میزان تشخیص حقیقت یا صدق **Error! Bookmark not defined.**

1-4. چگونگی معرفت انسان نسبت به جهان **Error! Bookmark not defined.**

1-4-1. علم حصولی **Error! Bookmark not defined.**

1-4-1-1. علم تصویری **Error! Bookmark not defined.**

1-4-1-2. علم تصدیقی **Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined. 1- 4- 1- 3. کثرت علوم.

Error! Bookmark not defined. ... 2- 4- 1. علم حضوری

Error! Bookmark not defined. 2. ویژگیهای معرفت شناسی علامه طباطبایی

Error! Bookmark not defined. 1- 2- 1. عقل گرایی

Error! Bookmark not defined. 2- 2- 2. اتحاد گرایی

Error! Bookmark not defined. 1- 2- 2. تجرد روح

Error! Bookmark not defined. 2- 2- 2. وحدت و بساطت

Error! Bookmark not defined. ... 3- 2- 2. غفلت از بدن

Error! Bookmark not defined. 4- 2- 2. عدم انقسام

Error! Bookmark not defined. 5- 2- 2. عدم تغییر

Error! Bookmark not defined. 3- 2- 3. دوانگاری روشی

Error! Bookmark not defined. 4- 2- 4. جزء گرایی

Error! Bookmark not defined. 5- 2- 5. بازسازی عقلانی جهان

Error! Bookmark not defined. 6- 2- 6. واقع گرایی (رنالیسم)

Error! Bookmark not defined. 3. جمع بندی فصل دوم

فصل سوم: بررسی انتقادی آراء معرفت شناسی کواین از منظر علامه

طباطبایی **Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined. 1. نکات مثبت نظریه کواین از دیدگاه علامه طباطبایی (ره).

Error! Bookmark not defined. 1- 1- 1. امکان معرفت

Error! Bookmark not defined. ... 2- 1- 2. گزارش های درون نگرانه

Error! Bookmark not defined. 3- 1- 3. مبدا بودن حس برای معرفت

Error! Bookmark not defined. 4- 1- 4. بدیهیات

Error! Bookmark not defined. 5- 1- 5. مبنای گرایی

Error! Bookmark not defined. 2. نکات منفی نظریه کواین از دیدگاه علامه طباطبایی (ره).

Error! Bookmark not defined. 1- 2- 1. تجربه گرایی

Error! Bookmark not defined. 2- 2- 2. فیزیکالیسم

Error! Bookmark not defined.	3-2 چستی معرفت
Error! Bookmark not defined.	4-2 نسبت معرفت
Error! Bookmark not defined.	5-2 طبیعت گرایی
Error! Bookmark not defined.	6-2 مینا-انسجام گرایی
Error! Bookmark not defined.	7-2 صدق
Error! Bookmark not defined.	8-2 دسترسی به حقیقت
Error! Bookmark not defined.	9-2 گزاره‌های مشاهدتی
Error! Bookmark not defined.	11-2 گزارشهای دروننگرانه
Error! Bookmark not defined.	10-2 بدیهیات
Error! Bookmark not defined.	12-2 بدیهی نماها
Error! Bookmark not defined.	13-2 زبان و معرفت
Error! Bookmark not defined.	14-2 وحدت‌انگاری روشی
Error! Bookmark not defined.	15-2 پیامدهای الاهیاتی
Error! Bookmark not defined.	3 جمع‌بندی فصل سوم
Error! Bookmark not defined.	نتایج و پیشنهادها
Error! Bookmark not defined.	نتایج
Error! Bookmark not defined.	پیشنهادها
Error! Bookmark not defined.	فهرست منابع و مآخذ
Error! Bookmark not defined.	1. منابع فارسی
Error! Bookmark not defined.	1-1 کتاب‌ها
Error! Bookmark not defined.	1-2 مقالات
Error! Bookmark not defined.	2 منابع عربی
Error! Bookmark not defined.	3 منابع لاتین

مقدمه:

کلیات و مفاهیم

1. کلیات

1-1. طرح مساله

فلسفه‌ی دین یکی از گرایش‌های مهم فلسفه است که به علت گره خوردن با دین مورد توجه بسیاری از اندیشمندان جهان قرار گرفته است و متفکران زیادی در این زمینه به نظریه پردازی پرداخته‌اند، بسیاری از مباحث فلسفه‌ی دین مبتنی بر مبانی معرفت‌شناختی نظریه پرداز می‌باشد، تا حدی که با نقد مبانی معرفت‌شناختی یک فیلسوف می‌توان بسیاری از نظریات وی را در مباحث فلسفه‌ی دین مورد نقد و بررسی قرار داد.

کواين یکی از نظریه پردازان معرفت‌شناسی است که در شاخه فلسفه‌ی دین تأثیر گذار است، لذا نقد مبانی ایشان می‌تواند تأثیر به‌سزایی در نقد مباحث فلسفه‌ی دین غرب داشته باشد.

برای نقد دیدگاه‌های کواين باید یک مبناي مشخص اتخاذ شود تا در چهارچوب آن نقد و ارزیابی صورت پذیرد، فلسفه‌ی اسلامی مکتبی جامع و کامل برای استخراج مبانی معرفت‌شناسی است، لذا در این پژوهش فلسفه‌ی اسلامی مبناي نقد قرار گرفته است و از بین فلاسفه اسلامی آراء و دیدگاه‌های علامه طباطبایی میزان قرار می‌گیرد، زیرا ایشان در فلسفه‌ی خود ناظر به دیدگاه‌های فلسفی غربی می‌باشد، بنابراین در این نوشتار این مساله مورد بررسی قرار می‌گیرد که بر اساس دیدگاه علامه طباطبایی چه نقدهایی بر آراء معرفت‌شناختی کواين وارد است؟

1-2. پرسش‌های تحقیق

1-2-1. پرسش اصلی

1- بر اساس دیدگاه علامه طباطبایی چه نقدهایی بر آراء معرفت‌شناختی کواين وارد است؟

1-2-2. پرسش‌های فرعی

- 1- آراء و دیدگاه‌های معرفت‌شناختی کواین کدام است؟
- 2- مبانی معرفت‌شناختی علامه طباطبایی کدام است؟
- 3- بر اساس دیدگاه علامه طباطبایی آرا معرفت‌شناختی کواین چه نکات مثبتی دارد؟
- 4- بر اساس دیدگاه علامه طباطبایی آرا معرفت‌شناختی کواین چه نکات منفی دارد؟

1-3. پیشینه مساله

در مورد معرفت‌شناسی کواین چندین مقاله و کتاب نوشته شده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

1. کتاب معنا و معرفت در فلسفه‌ی کواین نوشته سایه میثمی

در این کتاب نظریه معناگرایی (سمانتیک) کواین به صورت تفصیلی بیان شده است و نیز بعضی از نقدهای وارد بر آن مطرح شده است و نیز اشاره‌ای به رهیافت‌های اصلی فلسفه‌ی کواین شده است، گرچه نویسنده در باب سمانتیک دیدگاه کواین را به خوبی تبیین و بررسی می‌نماید، ولی از آنجایی که بنا بر توضیح تمام دیدگاه‌های معرفت‌شناختی کواین ندارد در این زمینه کامل نیست و همچنین نقد و بررسی ایشان نیز از جایگاه و فلسفه‌ی مشخصی صورت نگرفته است و این برای یک نقد علمی نقطه ضعف به حساب می‌آید علاوه بر اینکه بیشتر در صدد دفاع و توجیه این نظریه است نه نقد آن.

2. کتاب معرفت‌شناسی ریاضی ویتگنشتاین و کواین نوشته سهراب علوی نیا

در این کتاب بیشتر به دیدگاه‌های ویتگنشتاین متقدم و متاخر پرداخته است و نگاهی مختصر هم به معرفت‌شناسی ریاضی کواین دارد و سپس پاسخ هر کدام از این دو دانشمند را نسبت به این سوال که چرا قضایای پیشینی صادق هستند با هم مقایسه می‌کند و به این نتیجه می‌رسد که از دیدگاه ویتگنشتاین این سوال اساساً بی معنا است، ولی از دیدگاه کواین قضایای پیشینی منفی است، این اثر هم در عین اختصار صورتی کلی از دیدگاه این دو اندیشمند بزرگ ارائه می‌دهد، ولی به جهت اختصار از زوایای مختلف معرفت‌شناسی کواین و همچنین نقد و بررسی این دیدگاه بازمانده است.

3. کتاب فلسفه‌ی کواین نوشته لین هنکینسون نلسون، جک نلسون

نویسنده در این کتاب سعی کرده است مولفه‌های اصلی فلسفه‌ی کواین اعم از

هستی‌شناسی وی و معرفت‌شناسی او را ارائه دهد، وی در دسته بندی و توضیح ویژگی‌های معرفت‌شناختی کواین و تجمیع آراء وی موفق بوده است اما بررسی و نقدی نسبت به دیدگاه‌های او بیان ننموده است.

4. پایان نامه نقد و بررسی نظریه کواین درباره‌ی ارتباط قضایای علوم تجربی با قضایای متافیزیکی نوشته فردین جهان بین

در این تحقیق نویسنده پس از بررسی اجمالی معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی کواین به نقد و بررسی دیدگاه وی در مورد ارتباط قضایای علوم تجربی با قضایای فیزیکی می‌پردازد، لذا گرچه در این نوشتار به زوایای مساله مورد بحث خود پرداخته است، ولی به همه زوایای معرفت‌شناسی کواین توجه ننموده است و همچنین موضع نقد خود را مبنای مشخص قرار نداده است بلکه از دیدگاه خود آن را نقد نموده است.

5. مقاله معرفت‌شناسی کواین، نوشته دکتر سهراب علوی نیا،

در این مقاله خلاصه‌ای از نظریه کواین در باب توجیه باورها مطرح شده است و نیز نقد وی بر نظریه قضایای ترکیبی و تحلیلی را ذکر می‌کند و سپس به نقد آن می‌پردازد. اگر چه این مقاله برای آشنایی اجمالی با دیدگاه معرفت‌شناسی کواین مفید است، ولی به علت اختصار آن تصویری بسیار محدود از نظریه کواین در باب شبکه باور می‌دهد. در واقع این مقاله چکیده‌ای از کتاب شبکه باور کواین است، ولی به دیگر دیدگاه‌های وی در باب معرفت‌شناسی نمی‌پردازد، و نیز در نقد کواین فقط به یک اشکال نقضی اکتفا می‌کند که این نظریه از اثبات عالم خارج ناتوان است، در حالی که علاوه بر وجود نقدهای مهمتر اصولاً این نوع نقد بدون روشن کردن مبنای نقد از جهت روش تحقیق محل اشکال است.

1-4. ضرورت تحقیق

از آنچه در بخش پیشینه مساله گذشت مشخص می‌شود که پژوهش‌های صورت گرفته در مورد آراء کواین از چند صورت خارج نیست، یا به صورت تطبیقی با آراء دیگر دانشمندان بوده است و به صورت مجزا به دیدگاه‌های او توجه نشده است و یا اعم از معرفت‌شناسی و بقیه‌ی باب‌های فلسفه‌ی وی است و یا اینکه فقط تبیین معرفت‌شناسی او است و نقد قابل توجهی نسبت به آن صورت نگرفته است، و اگر هم نقدی صورت گرفته از جایگاه مشخصی

نیست، لذا در این نوشتار به نقد و بررسی دیدگاه‌های معرفت‌شناسی کوااین از دیدگاه علامه طباطبایی می‌پردازیم، از سوی دیگر ضرورت تحول در علوم انسانی ایجاب می‌کند که مبانی معرفت‌شناختی کوااین که یکی از مبانی اثر گذار در علوم انسانی دیگر به خصوص فلسفه‌ی دین است مورد نقد و ارزیابی قرار گیرد.

1-5. فرضیه تحقیق

بر اساس تحقیقات انجام گرفته می‌توان گفت دو دسته نقد (به معنای عام کلمه) از دیدگاه علامه بر آراء معرفت‌شناختی کوااین وارد است:

1. نکات مثبتی در دیدگاه‌های معرفت‌شناسی کوااین طبق دیدگاه علامه طباطبایی وجود دارد، مانند امکان ارزیابی معرفت که مورد اتفاق کوااین و علامه است.
2. نکاتی منفی در دیدگاه‌های معرفت‌شناختی کوااین طبق دیدگاه علامه طباطبایی وجود دارد مثلاً در باب واقعیت کوااین دلیلی برای اثبات عالم واقع ندارد، ولی از دیدگاه علامه ابتدا باید عالم واقع را اثبات نموده و سپس در مورد آن به بحث پرداخت.

1-6. هدف تحقیق

اهداف این تحقیق عبارتست از:

1. بحث و تحقیق در معرفت‌شناسی تطبیقی فلسفه‌ی اسلامی و غرب
2. نشان دادن قوت علمی معرفت‌شناسی فلسفه‌ی اسلامی نسبت به فلسفه‌ی غرب
3. ایجاد پایگاهی معرفت‌شناسانه برای توجیه و تثبیت باورهای دینی و نقد مبانی فلسفه‌ی دین غرب

1-7. روش تحقیق

نوع روش پژوهش: تحلیلی - عقلی
روش گرد آوری اطلاعات: کتابخانه‌ای
ابزار گرد آوری اطلاعات: فیش

1-8. ساختار تحقیق

برای رسیدن به پاسخ سوال اصلی این تحقیق در یک مقدمه و سه فصل به شرح زیر سازماندهی شده است.

مقدمه/کلیات و مفاهیم

فصل اول: آراء معرفت‌شناختی کواین

فصل دوم: مبانی معرفت‌شناختی علامه طباطبایی

فصل سوم: بررسی انتقادی آراء معرفت‌شناختی کواین

نتایج و پیشنهادها

ابتدا مفاهیم و کلیات بحث تبیین می‌شود زیرا بدون مشخص شدن محل بحث و مفاهیم مورد نظر تطبیق آراء و نقد آنها دشوار می‌شود، در فصل اول آراء معرفت‌شناختی کواین مطرح می‌شود تا زمینه برای نقد و گفتگو در این زمینه مهیا شود، در فصل دوم به مبانی معرفت‌شناختی علامه اشاره می‌شود زیرا دیدگاه‌های ایشان مبنای نقد در این نوشتار است، و در فصل سوم سوال اصلی یعنی نقدهای وارد بر آراء معرفت‌شناختی کواین از دیدگاه علامه پاسخ داده می‌شود، در نهایت نتایج تحقیق و پیشنهادهایی برای ادامه یافتن این مسیر ارائه می‌شود.

1-9. تاریخچه‌ی معرفت‌شناسی در فلسفه‌ی غرب

تاریخ نویسان مبدء پیدایش سوالاتی از قبیل چیستی و چگونگی معرفت انسان نسبت به جهان را از زمان سوفسطائیان یونان می‌دانند، اگر چه در همه زمان‌ها معرفت‌شناسی به عنوان یک علم مستقل مورد توجه نبوده است، ولی از لابلای اندیشه‌های فیلسوفان می‌توان به دیدگاه‌های آنها راجع به معرفت دست پیدا نمود، به طور کلی می‌توان تاریخچه معرفت‌شناسی در غرب را به سه دوره تقسیم نمود.

1-9-1. معرفت‌شناسی باستانی

1-9-1-1. سوفسطائیان

تا قبل از سوفسطائیان کسی در امکان معرفت شکی نداشت و افرادی مانند پارمنیدس و هراکلیتوس اگر چه در حجیت حس و عقل اختلاف داشتند، ولی امکان معرفت را قبول داشته اند، پارمنیدس وجود را ساکن و ادراک حرکت را توهم می‌دانست و بر عکس هراکلیتوس همه

چیز را در حال تغییر دائم می دانست و هیچ اصل ثابتی را قبول نداشت، پارمنیدس معتقد بود تنها ذات حقیقت ذات احدیت است که نامتناهی و نامرئی است، همین دیدگاه‌ها زمینه ساز بی اعتمادی نسبت به معرفت و شکل گرفتن شکاکیت خاصی نسبت به امکان وصول به معرفت یقینی درباره ماهیت نهایی جهان شد، شکاکان ده دلیل برای ادعای خود مطرح می کنند.¹

1-9-1-2. سقراط

اولین کسی که در مقابل سوفسطائیان ایستاد سقراط بود وی خود را دوست دار حکمت² خواند و به این ترتیب تعریضی به سوفسطائیان داشت که خود را حکیم می دانستند.³

1-9-1-3. افلاطون

وی معتقد بود معرفت حقیقی باید دارای دو ویژگی باشد: اول اینکه خطاناپذیر باشد و دوم اینکه درباره امور واقعی باشد.⁴

1-9-1-4. ارسطو

ارسطو غایت حکمت را فهم اصول اولیه واقعیت می داند یعنی معرفت برای خود معرفت، وی تمایز بین تجربه حسی و عقل را در این می داند که ادراک حسی در مورد جزئیات و ادراک عقلی در مورد کلیات است.⁵

1-9-1-5. فلوطین

وی از شاخص ترین چهره های نو افلاطونیان است او مراحل ادراک را به سه مرحله

-
1. فریدریک کاپلستون، تاریخ فلسفه، ترجمه سید جلال الدین مرتضوی، چاپ دوم، تهران، انتشارات سروش، 1368، ج 1، ص 49-67 و برتراند راسل، تاریخ فلسفه ی غرب، ترجمه نجف دریابندری، چاپ هفتم، تهران، کتاب پرواز، 1390، ج 1 ص 97 و محمدعلی فروغی، سیر حکمت در اروپا، چاپ سوم، تهران، انتشارات زوار، 1372، ص 15 (البته در این کتاب تعبیر به برمانیدس شده است، ولی منظور همان پارمنیدس است) و یوسف کرم، تاریخ الفلسفه اليونانیه، بیروت، دار القلم، ص 237
 2. فیلاسوفوس
 3. حسن معلمی، نگاهی به معرفت شناسی در فلسفه ی غرب، چاپ دوم، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، 1388 ه.ش. ص 28
 4. فریدریک کاپلستون، ج 1 ص 178
 5. همان، ج 1 ص 332 و ارسطو، متافیزیک، ترجمه شرف الدین خراسانی، چاپ دوم، تهران، انتشارات حکمت، 1379، ص 4

حس، فهم و خرد تقسیم می کند، او مرحله‌ای بالاتر از اندیشه هم قائل است که یکی شدن با واحد است.¹

1-9-2. معرفت‌شناسی قرون وسطی

منظور از قرون وسطی در این بحث از قرن چهارم بعد از میلاد تا پیدایش رنسانس است به عبارت دیگر از زمان آگوستین تا دکارت.

1-9-2-1. آگوستین

وی در مقابل شکاکان که منکر معرفت بودند می گفت علم انسان به نفس خود از تمام شبهات طرح شده در امان است پس معرفت و یقین ممکن است، او معتقد است انسان در هر چیز شک کند در وجود خود نمی تواند شک کند اما معرفت حسی را علم حقیقی نمی دانست، زیرا متعلق آن دائما در حال تغییر است.²

1-9-2-2. راجر بیکن

راجر بیکن در سال 1920 با مطرح کردن و حمایت از آزمایش و مشاهده راه‌های معرفت قبلی را به چالش کشید، وی معتقد بود عقل انسان واجد نوعی شناخت اجمالی فطری از الگوهای معقول در خودش است.³

1-9-2-3. توماس آکویناس

توماس برخلاف افلاطون قائل به اعتبار ادراک حسی بود، در واقع وی در مفاهیم

1. کارل یاسپرس، فلوطین، ترجمه محمد حسن لطفی، چاپ اول، تهران، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی، 1363، ص 42

2. امیل بریه، تاریخ فلسفه، جلد دوم، ترجمه علی مراد داودی، چاپ دوم، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، 1374، ص 325 و کارل یاسپرس، آگوستین، ترجمه محمد حسن لطفی، چاپ اول، تهران شرکت سهامی انتشارات خوارزمی، 1363، ص 29 و اتین ژیلسون، روح فلسفه‌ی قرون وسطی، ترجمه علی مراد داودی، چاپ دوم، تهران، چاپخانه شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، 1370، ص 372

3. و اتین ژیلسون، تاریخ فلسفه‌ی مسیحی در قرون وسطا، ترجمه رضا گندمی نصرآبادی، چاپ اول، قم و تهران، انتشارات دانشگاه ادیان مذاهب و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها(سمت)، 1389، ص 426

تصوری قائل به اصالت حس و در تصدیقات معتقد به اصالت عقل بود.¹

1-9-3. معرفت‌شناسی جدید

1-9-3-1. فرانسیس بیکن

وی طرفدار فلسفه‌ی تجربی بود، کتاب ارگانون جدید او در منطق طرحی در مقابل قدما به خصوص ارسطو بود.²

1-9-3-2. دکارت

او به علاوه‌ی ماده، ذهن را هم به رسمیت می‌شناخت و به دوگانه‌انگاری گرایش داشت.³ وی روش ایده آل معرفت را در چهار اصل خلاصه می‌کرد:

1. هیچگاه هیچ چیز را حقیقت نپندارم جز آنکه درستی آن بر من بدیهی شود.
2. هر یک از مشکلاتی را که به مطالعه در می‌آورم تا می‌توانم و به اندازه‌ای که برای تسهیل حل آن لازم است تقسیم به اجزاء نمایم.
3. افکار خویش را به ترتیب از ساده‌ترین به سمت مرکبات جاری سازم.
4. در هر مقام شماره امور، استقصاء را چنان کامل نمایم و باز دید مسائل را به اندازه‌ای کلی سازم که مطمئن باشم چیزی فروگذار نشده است.⁴

1-9-3-3. جان لاک

وی مخالف معرفت فطری است البته استعداد فطری را می‌پذیرد، او معتقد است کلیه معلومات انسان بر تجربه استوار است، لاک ادراک‌های انسان را به سه قسم تقسیم می‌کند:

1. ادراک تصورات در ذهن (اعم از احساس ظاهر و باطن)
2. ادراک معنی علامات

1. حسن معلمی، نگاهی به معرفت‌شناسی در فلسفه‌ی غرب ص 55 و برتراند راسل، ص 714-715

2. حسن معلمی، نگاهی به معرفت‌شناسی در فلسفه‌ی غرب ص 60

3. رنه دکارت، فلسفه‌ی دکارت، ترجمه منوچهر صانعی دره بیدی، چاپ دوم، تهران، موسسه فرهنگی هنری و انتشارات بین المللی الهدی، 1390 ه.ش، ص 257

4. محمدعلی فروغی، ص 230

3. ادراک علاقه و ارتباط بین تصورات یعنی موافقت یا عدم موافقت آنها با یکدیگر¹

1-9-3-4. جرج بارکلی

به اعتقاد بارکلی جز آنچه مستقیماً ادراک می شود چیزی وجود ندارد، او منکر مفاهیم کلی است و همچنین منکر وجود ماده جسمانی در خارج از ذهن است و می گوید چیزی غیر از ادراک وجود ندارد.²

1-9-3-5. دیوید هیوم

هیوم به جای پرداختن به واقع بیشتر توجه خود را به مساله ذهن و کیفیت فهم انسانی منعطف می کند³، وی تجربه گرا است و علیت را عادت‌ی ذهنی نه امری واقعی می داند، در زمینه مفاهیم کلی معتقد است تصورات کلی چیزی نیستند مگر تصورات جزئی که به لفظی معین ملحق شده اند⁴، او نقش به سزایی در معرفت شناسی دارد، تلاش های معرفت شناختی او بود که توانست خواب جزمی کانت را قطع نماید.⁵

1-9-3-6. کانت

کانت مؤسس ایده آلیسم آلمانی است، وی در فلسفه‌ی خود بر انتقاد معرفت تکیه دارد، او و پیروانش ابتدا معتقد به مقابل بودن ذهن در برابر ماده بودند، ولی در نهایت این ایده منجر شده به اینکه فقط ذهن وجود دارد.⁶

-
1. جان لاک، جستاری در فهم بشر، تلخیص پرینگل پتیسون، ترجمه شفق رضازاده، چاپ اول، تهران، انتشارات شفیعی، 1380 ه.ش، ص 29 و 64 و منوچهر بزرگمهر، فلاسفه تجربی انگلستان، چاپ دوم، تهران، موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، 1381 ه.ش، ص 61
 2. جرج بارکلی، رساله در اصول علم انسانی، ترجمه منوچهر بزرگمهر، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، 1375 ه.ش، ص 7 و 24
 3. دیوید هیوم، تحقیق درباره فهم انسانی، ترجمه منوچهر بزرگمهر (فلسفه نظری ج 2)، چاپ سوم، تهران، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، 1362 ه.ش، ص 123
 4. حسن معلمی، نگاهی به معرفت شناسی در فلسفه‌ی غرب صص 119-123
 5. ماکس آپل، شرحی بر تمهیدات کانت (مقدمه‌ای بر فلسفه انتقادی)، ترجمه محمد رضا حسینی بهشتی، چاپ اول، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، 1375، ص 19
 6. برتراند راسل، صص 910-911

1-9-3-7. هگل

فلسفه‌ی او به گفته‌ی خودش زبده‌ی فلسفه‌های قبل است و به خصوص تفکر ایده‌آلیسم و فلسفه‌ی انتقادی کانت در او تاثیر زیادی داشته است.¹

1-9-3-8. ویتگنشتاین

ویتگنشتاین بحث زبان عمومی را وارد مساله‌ی شناخت نمود و معتقد بود حتی یک کیفیت حسی ساده نیز اگر در زبان عمومی جای نگیرد دست‌یافتنی نخواهد بود.²

1-9-3-9. راسل

راسل در اصول ریاضیات از همان نوع تعریف ویتگنشتاین استفاده کرد، راسل در ادامه در حال اندیشیدن به ساخت صریح جهان خارج یا تصویری معقول از آن بر مبنای انطباعات حسی و مفاهیم ساده بود.³

1-9-3-10. کارنپ

وی ساختار منطقی جهان را ادامه داد، او به اصول تجربه‌گرایی مانند بنا کردن ساختمان خود بر پایه داده‌های حسی پایبند بود.⁴

1-10. پیش‌فرض‌های تحقیق

در این پژوهش چند مساله به عنوان پیش‌فرض مسلم انگاشته شده است و از آن بحث نمی‌شود که عبارتند از:

1. وجود جهان خارج

2. امکان معرفت نسبت به جهان خارج

3. امکان انتقال معرفت به دیگران

1. و.ت.ستیس، فلسفه هگل، ترجمه حمید عنایت، چاپ اول، تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، 1347ه.ش، ص 1

2. ویلارد ون اورمن، کواپین، از محرک حسی تا دانش، تهران، انتشارات حکمت و کیمیای حضور، 1391ه.ش. ص 24

3. همان ص 27

4. همان ص 29-30

2. مفاهیم

تبیین مفاهیم یکی از ضروریات هر تحقیقی است و عدم توضیح واژه‌های محل بحث موجب اختلال در نظام پژوهش می‌شود و بسیاری از خلط‌ها و مغالطات در اثر همین امر صورت می‌گیرد، لذا ابتدا واژه‌های مورد نیاز در این نوشتار تبیین می‌شود.

2-1. معرفت‌شناسی^۱

انسان معرفت‌های مختلفی دارد که به موضوع‌های گوناگون تعلق می‌گیرد، موضوع این معرفت‌ها می‌تواند اشیاء مختلفی باشد، ولی گاهی متعلق معرفت انسان، خود معرفت است مانند اینکه شخصی معتقد باشد همه معرفت‌های من صادق است، معرفت‌شناسی دانشی است که درباره معرفت‌های انسان بحث می‌کند، به تعبیر دیگر می‌توان گفت: «معرفت‌شناسی علمی است که درباره‌ی شناخت‌های انسان، ارزشیابی انواع معرفت، تعیین ملاک صحت و خطای آن و توجیه علوم و امکان یا عدم امکان آن‌ها بحث می‌کند»^۲

در معرفت‌شناسی مباحث مختلفی مانند امکان معرفت، اهمیت معرفت، حدود معرفت، ابزار معرفت، منابع معرفت، درجات و مراحل معرفت، انواع و اقسام معرفت، معیار معرفت و مباحثی از این دست مورد بررسی قرار می‌گیرد.^۳

2-2. معرفت^۴

در معرفت‌شناسی غربی معاصر معرفت به گونه خاصی از باور اختصاص داده شده است که عبارتست از باور صادق موجه^۵، این تعریف را می‌توان تا گذشته‌های بسیار دور حتی در

1. *Theory of knowledge-Epistemology*

2. *Paul Edwards, The Encyclopedia Of Philosophy, U.S.A., macmillan, inc, 1967, p9*

محمد تقی مصباح یزدی، آموزش فلسفه، چاپ نهم، تهران، شرکت چاپ و نشر بین الملل، 1388.

ج 1 ص 153

محمد حسین زاده، معرفت‌شناسی، چاپ هفتم، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، 1380.

ص 17

3. مرتضی مطهری، مجموعه آثار ج 13، چاپ اول، تهران، انتشارات صدرا، 1373، ص 342، 343.

355، 371، 387.

4. *Knowledge - Episteme*

5. *Justified true belief*

آثار سقراط و افلاطون ردیابی نمود.^۱

در سنت فلسفی غرب معرفت با علم متفاوت است و واژه علم^۲ مربوط به علوم تجربی می شود که در فصل اول به توضیح آن خواهیم پرداخت.

اما در معرفت شناسی اسلامی معرفت یا علم به معنای واحدی است و مراد از آن مطلق دانش و آگاهی است که مساوی است با مطلق حضور و انکشاف^۳، البته گاهی معرفت به معنای معرفت حقیقی هم استعمال می شود که دارای دو مولفه است:

1. یقینی بودن

2. مطابق واقع بودن

اشکالی که به این تعریف وارد است این است که فقط شامل علم حصولی تصدیقی می شود و علم حضوری و علم حصولی تصویری را دربر نمی گیرد در حالی که این دو هم علم هستند، لذا این سوال مطرح می شود که به چه جهت برخی از فلاسفه اسلامی معرفت یقینی مطابق واقع را محور بحث های خود قرار داده اند، در جواب این اشکال پاسخ های متعددی می توان مطرح نمود که از موضوع این مقاله خارج است، ولی آقای معلمی در رفع این اشکال می فرمایند شاید به این خاطر که بالاخره علم حضوری و تصور هم در نهایت در قالب تصدیق بیان می شوند فلاسفه بیشتر بر علم حصولی تصدیقی تاکید کرده اند.^۴

2- 3. کواین

ویلارد ون ارمن کواین در اکرن^۵ ایالت اهایو^۶ آمریکا در سال 1908 میلادی متولد شد^۷ و در سال 1930 در رشته ریاضیات از ابرلین فارغ التحصیل شد. وی تحصیلات خود را

1. Jonathan dancy, *An Introduction To Contemporary Epistemology*, U.S.A. New york, 1986, p23 and Louis.p Pojman, *The Theory Of Knowledge*, California: wadsworth press, 1993, p130

محمد حسین زاده، ص 18، غلامرضا فیاضی، در آمدی بر معرفت شناسی ص 64

2 science

3. حسن معلمی، نگاهی به معرفت شناسی در فلسفه اسلامی ص 288

4. حسن معلمی، پیشینه و پیرنگ معرفت شناسی اسلامی، چاپ اول، تهران، سازمان انتشارات

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، 1386 ه. ش. ص 66

5. Akron

6. Ohio

7. W.V.O Quine, *The Time Of My Life*, Cambridge, Massachusetts: M.I.T. press, 1985, p1

در دانشگاه هاروارد ادامه داد، در طول این سال‌ها از اساتید بزرگی بهره برد که از جمله آنها می‌توان به وایتهد، کلارنس ایروینگ لویس، شفر، راسل، کارناپ، تارسکی اشاره نمود؛ البته منظور از اساتید کواین الزاما کسانی نیستند که کواین در کلاس درس آنها شرکت نموده است بلکه منظور تمام کسانی هستند که کواین به نحوی از آنها چیزهایی را آموخته است. وی پس از گذراندن دوران تحصیلی خود به تدریس و تحقیق در این دانشگاه ادامه داد، وی در سال 2000 میلادی در گذشت.¹

2-3-1. آثار کواین

کواین آثار مختلفی از خود در زمینه‌های گوناگون فلسفی به جای گذاشته است که از باب نمونه به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

1. *Methods And Logic*
2. *Word And Object*
3. *Meaning And Translation*
4. *Ontological Relativity And Other Essays*
5. *Theories And Things*
6. *From Stimulus To Science*
7. *Pursuit Of Truth*
8. *The Web Of Belief*

2-4. علامه طباطبایی (ره)

سید محمد حسین طباطبایی 29 ذی الحجه سال 1321 هجری قمری در شهر تبریز در خانواده‌ای مذهبی و اهل علم چشم به جهان گشود، علامه طباطبایی فقه و اصول را نزد علامه شیخ محمد حسین نائینی و علامه شیخ محمد حسین کمپانی و فلسفه را نزد سید حسین بادکوبه‌ای فرا گرفت و همچنین ریاضیات را نزد سید ابوالقاسم خوانساری و اخلاق و عرفان را نزد حاج میرزا علی قاضی آموخت، افراد زیادی از درس ایشان استفاده نموده‌اند که از جمله آنها می‌توان به آیه الله شهید مرتضی مطهری، آیه الله شهید دکتر محمد حسینی بهشتی، آیه الله شهید علی قدوسی، آیه الله شهید دکتر محمد جواد باهنر، رهبر معظم انقلاب آیه الله خامنه‌ای، علامه حسن حسن‌زاده آملی، آیه الله جعفر سبحانی، آیه الله عبد الله جوادی آملی اشاره نمود، آثار فراوانی از ایشان در علم تفسیر، فلسفه، منطق و معارف به جای مانده است که به عنوان

1. لین هنکینسون نلسون، جک نلسون، فلسفه‌ی کواین، چاپ اول، تهران، نشر علم، 1393 ص 14، فردین جهان بین، نقد و بررسی نظریه کواین درباره ارتباط علوم تجربی با قضایای متافیزیکی ص 3

نمونه به آثار فلسفی ایشان اشاره می کنیم:

1. نهاية الحكمة
 2. بداية الحكمة
 3. اصول فلسفه و روش رئالیسم
 4. حاشیه بر اسفار
 5. رساله قوه و فعل.
 6. مقاله در حرکت جوهری
 7. علی علیه السلام و فلسفه‌ی الهی
 8. تاریخ حیات و روش فلسفی ملاصدرا
- سرانجام ایشان در 18 محرم سال 1402 ه.ق در شهر مقدس قم درگذشت.¹

1. علی‌رمضان اوسی، روش علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، چاپ اول، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی. شرکت چاپ و نشر بین الملل، 1381، ص 61